

PET IKONA NA STAKLU IZ DALMACIJE

Cvito Fisković

Među mnogobrojnim i raznovrsnim slikama iz 16. i 17. stoljeća u Dalmaciji se sačuvalo nekoliko italo grčkih ikona različitog formata naslikanih temperom na dasci koje predstavljaju Gospu s malim Kristom u naručju. Ženstvena i ozbiljna majka u dopojasnom prikazu obično je nagnute glave podržavajući lagano objim rukama sina koji slobodno sjedi na njenom koljenu, desnicom blagoslivljujući a ljevicom podržavajući kuglu, okovanu pojasima i okrunjenu križem kao znamen svoje božanske moći. Međusobno su te ikone veoma slične, slikane s malim i neznatnim razlikama u stavu, položaju glave i ruku, u naborima odjeće, u ukrasu plašta i svetokruga ponad glava. Na njima se mahom ponavljaju i skraćeni natpisi Marijina i Kristova imena, a i kolorit lica i haljine je sličan, pa se tek razlikuju u istančanosti, odnosno vrsnoći obrade.

Ikone tog italo-grčkog sloga s Gospom i Kristom koji drži kuglu nalazi se u nekim dalmatinskim crkvama, samostanima i u pojedinim kućama. Nemoguće ih je svih nabrojiti jer još nisu ni popisane ni objavljene, a mnoge su u privatnom vlasništvu, teško pristupačne i ostale do sada nepoznate. Nabrojiti ću stoga bar neke da se vidi njihova rasprostranjenost uzduž naše jadranske obale. To su ikona u privatnoj svojini u Prčanju,¹ u pravoslavnom manastiru Savini u Boki Kotorskoj,² u Fiskovićevoj kući na Orebićima, u dominikanskom samostanu u gradu Korčuli, u župskoj crkvi u Makarskoj, u samostanu franjevac konventualaca na Prirovu u Visu,³ u pravoslavnoj crkvi i u Galeriji umjetnina u Splitu, nabavljena u Dubrovniku, gdje se još nalazi jedna u zbirci ikona pravoslavne crkve. Ne nalaze se samo na našoj obali, već i u mletačkom kraju,⁴ dvije su pod imenom »Gospa utjehe« u Trstu,⁵ a sedamnajest u Nacionalnom muzeju u Raveni.⁶

S jadranske obale su prenašane i u unutrašnjost naše zemlje, pa se jedna nalazi u pravoslavnoj crkvi Sv. Klimenta u Slivnici u sklopu manastira Duži kod Trebinja,⁷ a jedna u zbirci ikona stare pravoslavne crkve

¹ V. sl. N. Luković, Prčanj, Kotor 1937, str. 197.

² D. Međaković, Manastir Savina, Beograd 1978, str. 49.

³ M. Oreb, Moj mali samostan, Split 1971, str. 70, 71.

⁴ S. Bettini, La pittura di icone cretese veneziana e i madonneri, Padova 1933.

⁵ Pittura su tavola dalle collezioni dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, 1975, sl. 15.

⁶ G. Pavan, Icone dalle collezioni del Museo Nazionale di Ravenna, Ravenna 1979, str. 42—47.

⁷ Ikone iz Hercegovine, autor izložbe i kataloga R. Stanić, Mostar 1982, tabla XVII.

u Mostaru.⁸ Unašahu ih i prihvaćahu, dakle, pravoslavne i katoličke sredine gdje ih zastalno ima mnogo više. Nekima su uz bok naslikani i sveci; tako je npr. u splitskoj Galeriji umjetnina uz Bogorodicu prikazan i sv. Ivan Krstitelj.⁹ Neke su uokvirene u izrezbarene kasnobarokne, rokokoko ili neoklasicističke drvene okvire. Onoj u pravoslavnoj crkvi u Splitu promijenjen je čak četverouglasti uobičajeni oblik u eliptični, a uokvirena je u okvir empire sloga pri čemu je djelomično i prebojadisana. Nejasni natpis na drvu njene poleđine u kojem se razabiru talijanske riječi, svjedoče da je odavna bila u dalmatinskom podneblju gdje pismenost na tom jeziku u toku stoljeća bijaše uobičajena.

Pored tih ikona koje prikazuju Gospu s malim Kristom koji drži kuglu, u Dalmaciji i na ostalom primorju poznate su ikone na dasci koje prikazuju dopojasno naslikanu Gospu s raspelom u svom krilu, tzv. Trenoduza. Te su doduše rjeđe, ali jedna je u kući Nika Dubokovića u Jelsi na Hvaru, a jedna se spominje na otoku Pagu,¹⁰ zatim u pravoslavnom manastiru Arandelovcu na rijeci Krki. Srodne su u Dubrovniku, Hvaru, Skradinu, u Kotoru, u Morinju, Prevlaci i Prčanju u Boki Kotorскоj,¹¹ u Arheološkom muzeju u Splitu i u zbirci ikona pravoslavne crkve u Dubrovniku, te jedna u privatnoj svojini u Splitu.

Prema tome ikone Gospe s malim Kristom koji drži kuglu i ikone Gospe s križem na kojemu je raspet Krist bijahu rasprostranjene na našem Jadranskom primorju od Boke Kotorske do Pule u Istri.¹² Ima ih u Mletcima¹³ i u Raveni.¹⁴

Pored tih dvaju tipova Gospâ u Dalmaciji, veoma su poznate i ikone sv. Spiridona također naslikane na dasci. Spomenut ću bar neke koje su mi dohvatne, uvjeren da ih ima, kao i spomenutih slika Gospe, mnogo više. Oslíkani lik tog svetog biskupa iz Tremitona na Cipru, čije se moći od druge polovice 15. stoljeća, prenesene iz Carigrada, čuvaju na Krfu, vrlo je često prikazan na drvenim tablama u istočnom Sredozemlju i uzduž Jadrana. Nalazi ih se na mletačkom području, u Trstu¹⁵ pa, kako rekoh, i u Dalmaciji, tim više što se taj svetac smatrao zaštitnikom putnika i maslinarstva koje na našoj obali odavna bijaše razvijeno. Na ikoni je skoro redovito prikazano njegovo mrtvo tijelo zbijeno u staklenom, okomito položenom sanduku, često okruženom ogradicom renesansno-baroknih stupića »dvostruke kruške«, voštanicama, svijećnjacima i anđelima, nadkriljenom ukrašenim baldakinom i položenom na šareni pločnik, sve to u različitim iako sličnim rješenjima. Njegova se ikona nalazi u Opatskoj zbirci u Korčuli, u župnoj crkvi u Vignju na Pelješcu, u katedrali u Hvaru iz 1722. godine, u zbirci benediktinki u

⁸ Ibidem, tabla XVIII. Usporedi D. Davidov, *Ikone srpskih zografa XVIII veka*, Beograd 1977, Katalog br. 16, 47, 64.

⁹ Usporedi G. Pavan, o. c. str. 55.

¹⁰ C. Fisković, *Bilješke o paškim spomenicima*, Ljetopis Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 57, Zagreb 1953, str. 64.

¹¹ A. Schneider, *O tipu Bogorodice »Trenoduse«*, Hoffillerov zbornik, Zagreb 1940, str. 474.

¹² Ibid., str. 475.

¹³ A. Rizzi, *Le icone bizantine e postbizantine delle chiese veneziane*, Thesaurismata, Bullettino dell'Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini vol. 9, Venezia 1972, n. 12, str. 266.

¹⁴ G. Pavan, o. c. str. 91.

¹⁵ O. c. (5), *Pittura su tavola* . . . , sl. 20.

Trogiru, od kojih jedna prikazuje sv. Spiridona sa svecima i sv. Trojstvom, u Arheološkom muzeju u Splitu se čuvaju tri, u zbirci pravoslavne crkve u Dubrovniku četiri a u splitskoj Galeriji umjetnina čak osam i to u međusobno ujednačenim inačicama. Tu su sačuvane i popisane slijedeće ikone sa svećevim likom u sanduku: Triptih s Gospom koja drži sina s kuglom u krilu u sredini, a na pobočnim je slikama sv. Spiridon i sv. Antun Padovanski (broj inventara 462); sv. Spiridon sa svecima i prikazom Deesisa nad njima (br. inv. 429); Gospa sa sinom kojemu je naslikano srce, a okružuju ih znamenja Kristove muke, dok su pod njima sveci Ivan Nepomuk, Antun Padovanski, Nikola i Spiridon (br. inv. 581); Gospa s malim Kristom i sv. Spiridon (br. inv. 594); sv. Spiridon u sanduku (br. inv. 589). Svih tih pet ikona na dasci potječe iz zbirke Iva Tartaglie. U Dubrovniku je Galerija nabavila tri ikone, na jednoj su naslikani sveci Spiridon, Nikola i Antun Padovanski (br. inv. 383), na drugom sv. Spiridon u sanduku (br. inv. 377) i na trećoj Sveto Trojstvo nad svecima Spiridonom, Nikolom i Tomom (br. inv. 439). Prema tome se vidi da je i u Dubrovniku bilo rašireno obožanje sv. Spiridona. Mnoga se djeca krštavahu u prošlosti njegovim imenom, u Lumbardi na Korčuli mu je posvećena jedna crkva, a u korčulanskoj crkvi Sv. Mihovila jedan žrtvenik s njegovim kipom, dok je u Trpnju prikazan na slici u crkvi Karmelske Gospe uz sv. Stjepana. Na toj slici je zapis: Macarsca 1848. Fran. Cayer Pinse.

Sve te ikone su, dakle, zanimljive prikazom okupljenih svetačkih likova i pored stilskih, uglavnom kretske-mletačkih crta, prikazuju i zanimljive ikonografske oznake, koje će trebati u dalmatinskoj likovnoj baštini posebno proučiti. Dodavam stoga tom broju i ikone iz privatnih zbirki. U splitskoj zbirci Lea Omana je velika ikona na drvu na kojoj središnja slika prikazuje tijelo sv. Spiridona u staklenom sanduku. Naokolo je osam prizora njegovih čudesa, vrh slike je Gospa s Kristom i srcem okružena znamenjem Kristove muke, a pri dnu je prikazan grad Krf u oluji uz koji plovi tursko ratno brodovlje. Svaki prizor i lik je popraćen talijanskim natpisom koji ga razjašnjava. U srodnoj zbirci Nika Omana je minijaturna ikona sv. Spiridona u sanduku okruženom voštanicama. Obje slike potiču iz Opuzena i Zadra i svjedoče, kao i ostale pa i ona iz Ravene,¹⁶ da je svećevo obožavanje bilo rasprostranjeno. Po uzoru istorodnih ikona Gospe, tipa Hodigitrije, Trenoduze i sv. Spiridona, slikari su ponajviše u 18. i početkom 19. stoljeća slikali ili kopirali ikone temperom na staklu na koje sam također naišao u Dalmaciji.

Ali da bi se bolje shvatila pojava tih ikona na staklu, a i lakše ih se datiralo, potrebno je uvodno napomenuti da se pri kraju 17. i u 18. stoljeću, unašahu i slikahu u Dalmaciji i druge slike naslikane temperom na staklu. One su obzirom na lomljivost svoje građe manje veličine, a prikazuju biblijske, pastoralne i svjetovne prizore pa i pojedinačne svece i likove čisto zapadnjačke ikonografije.

Budući da dosada ne bijahu objelodanjene, a skoro i nespominjane u znanstvenoj literaturi, spomenut ću bar neke.

¹⁶ G. Pavan, o. c. str. 96.

U Splitu ih ima nekoliko; lik sv. Vicka Ferarskog u velovaroškoj obitelji Radmilović-Marinović; Poklonstvo triju kraljeva uokvireno vijugavim naslikanim okvirom u pravoslavnoj crkvi;¹⁷ Četiri godišnja doba s natpisima na talijanskom jeziku MARZO APRILE MAGGIO OTTOBRE nekoć u Lukanovićevoj zbirci u Hvaru, a sada u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture; mali ovalni portret austrijskog cara Leopolda II; poprsje Gospe sa sinom kasnobizantskog tipa, okruženo također na staklu naslikanim cvjetnim okvirom i natpisom B. V. delle Grazie, uokvireno drvenim okvirom s mjedenim aplikama empire sloga iz početka 19. stoljeća, lik sv. Antuna Padovanskog uz čempres i stambalce na brušenom ogledalu (nalik na onaj lik Bezgrešnog začeca u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu); Gospa u klečećem položaju, vjerojatno ulomak Marijina Navještanja u šesterostranom okviru, Braća prodaju Josipa i Gospa sa sv. Josipom i malim Kristom u Galeriji umjetnica u Splitu; u zbirci Nika Omana Krist na križu s Magdalenom i zmijom koja se savija uz povaljenu ploču; u zbirci Lea Omana Žalosna Gospa koja prstom podržava svoj plašt (Madonna del dito). U zbirci bratovštine sv. Mihovila u Korčuli su slike: sv. Ivan Nepomuk, sv. Franjo Paulski, Kajanje sv. Petra, Bijeg u Egipat, Sv. Trojstvo, Sv. Toma Akvinski i dvije Žalosne Gospe, dakle, osam slika na staklu, što svjedoči njihovu rasprostranjenost u ovom gradu. Nijedna nije objavljena kao ni druge ovdje spomenute, pa ni ona sa starozavjetnim prizorom kod prof. Tomislava Šuljka u Dubrovniku.

U Luci na Šipanu Gospa sa sinom u krilu, nekoć kod obitelji Palunko. Nekoliko ih se sačuvalo i na Orebićima: Gospa sa sinom u obitelji Danka Štuka; sv. Antun kod Matka Župe; tri s biblijskim prizorima u župskom uredu; šest s mitološkim prizorima u obitelji Frlan, prenesene iz Semunovićeve kuće u selu Žukovcu; Prizor Krista koji umnožava ribe i kruh u nasljednika Krista Fiskovića; Stigmatizacija sv. Franje uokvirena okruglim, također islikanim okvirom i San sv. Jakova kraj ljestava kod nasljednika Vicka Fiskovića. Spomenute slike iz župskog ureda, iz obitelji Frlan i nasljednika Krista Fiskovića na Orebićima sačinjavahu ranije cjelinu od četiri i više slika s povezanim biblijskim ili mitološkim prizorima, ali su neke u toku vremena razbijene, dok su one četiri iz Lukanovićeve zbirke s prizorima godišnjih doba ostale sačuvane i još čine međusobno povezanu skupinu. Iz toga se može vidjeti da se u Dalmaciji unašahu ne samo pojedinačne slike na staklu, već kao i one na platnu, u skupini koja ukrašavahu ponajviše sobe za primanje gostiju, a to svjedoči i zaokruženu opremu najreprezentativnijeg i središnjeg dijela stana što pokazuje ujedno razinu stambene kulture 18. i 19. stoljeća.

Sve te slike očituju po svom koloritu, crtežu i kompoziciji odlike rokoko slikarstva, najbližeg mletačkom likovnom strujanju, pa ih se može datirati u 18, a neke osobito one klasicističkih crta u prvu polovicu 19. stoljeća.

¹⁷ U toj crkvi postoji nekoliko vrijednih ikona među kojima i jedna iz kruga mletačkog slikara Crivellija. Njih bi trebalo odijeliti skupa s ruskim ikonama 18. i 19. stoljeća od šarenih manje vrijednih litografija, popraviti i izložiti u posebnu zbirku.

U tom učestalom slikarstvu na staklu, slikari zahvatiše i omiljele ikone Bogorodice Hodigitrije i Trenoduze te lik sv. Spiridona, italo-bizantskog sloga, koje bijahu, kako ukazah, raširene po Dalmaciji. Trenoduzu s Raba već je objavio A. Schneider u svom spomenutom radu. Ostalih se pet još neobjavljenih ikona na staklu sačuvaše na Orebićima, u Splitu i u Trogiru. One su uglavnom u cjelini i u pojedinostima nasli-

Gospa sa sinom, Orebići

kane prema već ovdje spominjanim Gospama sa sinom koji drži kuglu, onoj koja drži raspelo i onoj koja prikazuje uz Gospu i sarkofag sv. Spiridona.

Ikona iz Fiskovićeve kuće na Orebićima prikazuje Gospu s malim Kristom na lijevoj ruci. Prikazana je pred žuto-smeđom pozadinom kojom je oponašana uobičajena zlatna. U dva plavo bojadisana kruga s obje strane Gospine glave su uobičajena slova MP i ΘV, a uz Kristovu glavu IC XC. Oba pozlaćena svetokruga omeđena su ljubičasto-karmin crtom i ukrašena krugovima sred kojih je bijelo i karmin osmerolatično cvijeće. Gospa je ogrnuta rumenim plaštem bijelih nabora obrubljenim zlaćanim rubom iskićenim smeđom lozicom koji je zakopčan na prsima pozlaćenom okruglom kopčom i ukrašen zlatnim cvijetom. Njegova svijetlo zelena postava sivih nabora otkriva se uz glavu i pod rukama. Pod plaštem je plavkasta košulja i uz glavu bijeli prozračni veo. Krist je odjeven u plavkastu bluzu i ogrnut smeđim plaštem s karmin naborima. U ljevici drži kuglu opasanu uspravnim i vodoravnim pojasom, a desnicom, uz koju viri zagrnuta bijela košulja, blagoslivlja. Lica i ruke su rumeno svijetle. Veličina ikone je 26×21 cm. Kolorit je pastelan i usklađen u svim dijelovima slike, zasjenjenja i osvjetljenja izvedena su slobodno potegnutim crtama i stvaraju skladne suprotnosti, tako da cjelina, usprkos slabom crtežu, djeluje istančano. Staklo ima nepravilnu površinu s laganim izbočinama.

Odlučnijim potezima, tamnijim koloritom i jačim suprotnostima je slikama Gospa s Kristom u zbirci Mirka Slade Šilovića u Trogiru. Već u lijevanju nepravilna površina stakla je kasnije razbijena, ali je cjelina slike sačuvana u izvornoj veličini (8×12 cm). Na žuto-narančastoj pozadini uobičajena su slova MP ΘV s kraticama. Svetokruzi su okićeni krugovima, bijelim i crvenim cvjetovima, na Kristovom su slova OωN, a uz njegovu glavu IC XC s kraticama. Gospa je ogrnuta tamno crvenim plaštem, lišćem ukrašenog obruba, okićenim cvijetom i zakopčanom kopčom. Njen veo oko glave pod plaštem je bijel, a košulja plava.

Krist je ogrnut zlaćanim plaštem i odjeven je u crvenu košulju. Desnicom blagoslivlja, a u ljevici drži plavu kuglu opasanu uspravnim i vodoravnim pojasom vrh koje je križ. Sčućuren je u majčinom krilu i noge mu nisu pružene kao na navedenim sličnim drvenim ikonama, kugla nije uz majčina prsa već postrance. U tom njegovom zgrčenom položaju, jednako kao u slobodnijim potezima nabora i blijedolikim licima majke i sina osjeća se povezanost s tzv. madonerima, kojima su slike rasprostranjene po Dalmaciji kao i ovdje spominjane ikone, još neobjavljene. Dok bi se prva ovdje opisana ikona, orebička, mogla datirati, po svojoj jačoj ovisnosti od onih na drvu iz 16. stoljeća, u 17. stoljeće, ova druga, trogirsko, može po svom slobodnijem crtežu potjecati iz 18. stoljeća.

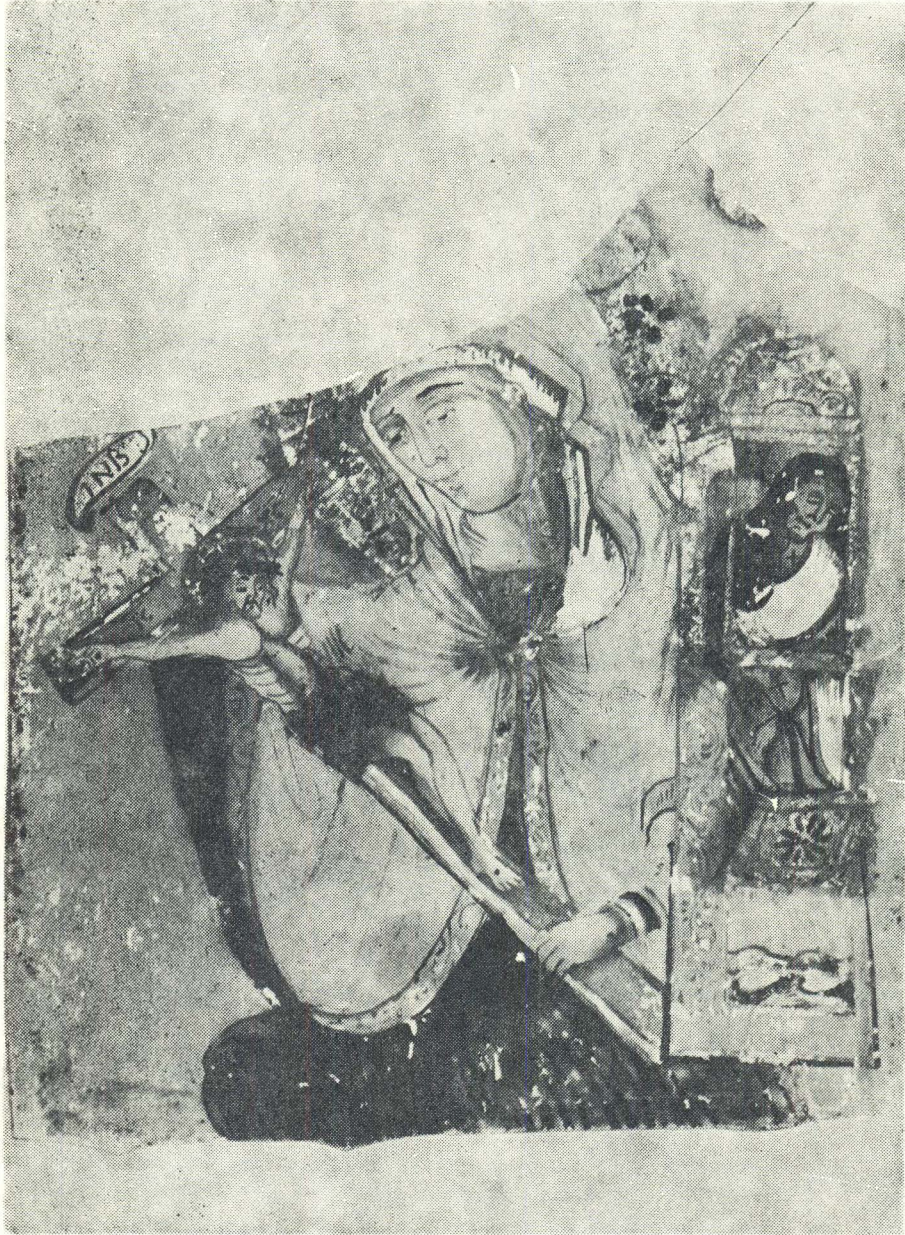
Treća staklena ikona koju ovdje objavljujem jest ona iz Galerije umjetnina u Splitu. Također prikazuje Gospu do pojasa koja drži križ s raspetim Kristom u krilu, a uz nju je mrtvo tijelo sv. Spiridona u okomito položenom staklenom sanduku s prednjom pločicom. Ogrnuto je

Gospa sa sinom, Trogir

Gospa s raspelom i sv. Spiridonom, Split, Galerija umjetnina

crnom kabanicom koja mu pokriva i glavu, a bijelim platnom preko ramena. Gornji dio ikone je razbijen (21.5×24 cm), ali se ipak primjećuje trag kruga u kojem vjerojatno bijahu slova ΘV. Gospa je ogrnuta svijetlim smeđe-sivim ogrtačem koji je obrubljen pozlaćenim širokim rubom i ima zelenkastu postavu. Njena suknja je također zelenkasta. Lice joj okružuje bijeli veo. Svetokrug je pozlaćen i iskićen četverolatičnim crnim cvjetovima. Na sivom križu je natpis INRI kao na jednoj ikoni iste teme koja je dospjela u Liverpool,¹⁸ a na vodoravnim krakovima IC XC. Gospino lice je blijedo i sivkasto kao i Kristovo tijelo, likovi su crtani smeđim crtama. Sanduk sv. Spiridona je pozlaćen. Čitava ta Trenoduza usklađena je u svom zagasitom, prigušenom koloritu koji se podudara sa žalošću Gospe. Sudeći po prikazu sv. Spiridona ona vjerojatno potječe iz Krfa. Inače o porijeklu ostalih ovdje objavljenih ikona nema podataka, iako bi se moglo pretpostaviti da potječu iz Mletaka, kao i bezbrojne slike 17. i 18. stoljeća koje dalmatinska mjesta odatle nabavljahu. Odatle vjerojatno potječu i one dvije naslikane temperom na ogledalu, koje prikazuju Golgotu i Poklonstvo kraljeva, a nalaze se u zbirci dominikanskog samostana u Trogiru. Njihov izrezbareni okvir pokazuje crte 18. stoljeća, a po svojoj građi, temperi na ogledalu, kojom je ukrašen i jedan kredenc u splitskom nadbiskupskom dvoru, vjerojatno da su slikane, kao i spomenuta slika sv. Antuna Padovanskog iz splitske Galerije umjetnina, u Mletcima.

Umetanje naslikanog sarkofaga sv. Spiridona na Gospinu ikonu iz splitske Galerije umjetnina nije izuzetno. Naslikan je i na jednoj Hodi-gitriji s Krfa iz 18—19. stoljeća jednako ovako uz bok Gospe.¹⁹ Sličnih ikona pučkog izraza naslikanih na dasci, bit će bilo više. Međutim, budući da je obožavanje tog sveca rašireno, postoje i njegove slike naslikane na platnu koje ga prikazuju kao biskupa, npr. na oltaru crkve sv. Jurja u Podvlaštici kraj Orebića na Pelješcu.

O njegovim ikonama pisao je i austrijski vojvoda Salvator. Vjerojatno je da su splitsku ikonu mogli donijeti dalmatinski mornari s Krfa.

Iz Mletaka je unesena ikona koja prikazuje Gospu Nicopeiu naslikanu temperom na staklu prema njenom poznatom liku naslikanom na dasci u mletačkoj crkvi Sv. Marka, radu nepoznatog bizantskog slikara vjerojatno iz 12. stoljeća.²⁰ Ta kopija na staklu čuva se u zbirci Lea Omana u Splitu. »Najsvetija koja donosi pobjedu« naslikana je u svečanom hijeratskom stavu, držeći obim rukama pred svojim prsima malog Krista koji desnicom blagoslivlja. Ogrnuta je crvenim plaštem kojemu je obris ukrašen, dok je dijete odjeveno u bijelu košulju s crvenim poja-som. Gospin je svetokrug plav. Na smeđoj pozadini su uobičajeni medaljoni s istrošenim slovima. Slikar je na staklu ublažio crte Gospina i Kristova lica koje su stilski izrazite na mletačkom izvorniku. Kopirao je i pozlaćeni okvir ikone naslikavši kovinske reljefne ukrase s poludraguljima kao modre ukrašene četvorine poredavši ih, kao i u izvorniku, izmjenično s malim likovima svetaca u čitavom izgledu na oba

¹⁸ A. Schneider o. c. str. 474.

¹⁹ Les icones dans les collections suisses, Geneve 1968, sl. 58. br. 202.

²⁰ A. Rizzi, o. c. str. 270 (bez okvira).

Kopija Gospe sa sinom u pozlaćenom okviru u mletačkoj crkvi Sv. Marka, Split

okomita dijela okvira i dopojasno na gornjem i donjem dijelu. Sve je te emaljne likove i polulikove izveo skicozno u šarenilu. Kopirao je i vanjske srebrne okvire s poludragim kamenjem. Ikonu je s obje strane ukrasio tananim okvirom volutica nalik na filigran i postavio na plavu okruglu pozadinu, uokvirivši taj krug crnim okvirom iskićen grančicama i cvijećem. U svim ukrasima utkao je bijele točkice poput bisera, što čini čitavu njegovu staklenu sliku veoma dekorativnom. Sitnim i tananim ukrasima po kojima ga se može datirati u početak 19. stoljeća,

staklo poprima folklorni, etnografski izgled koji je u svom šarenilu usklađen. Nažalost i ovo je staklo razbijeno, ali je usprkos toga cjelina sačuvana osim donjeg dijela okvira.

Nađena u Splitu, gdje je unesena iz Zadra ili Opuzena, ikona jača pretpostavku da su i druge slike na staklu, koje ovdje objavim ili spomenuh, uglavnom unesene iz Mletaka.

Međutim, u Dalmaciju mogahu se slike na staklu dobavljati i iz drugih krajeva. Mali već spomenuti portret austrijskog cara Leopolda II unesen je vjerojatno iz Austrije, a slika Gospe Crnog brda, koju posjeduje crkvena zbirka u gradu Korčuli dospjela je iz talijanskog grada Livorna. Nažalost, njeno staklo je razbijeno i tempera je trošna, ali se u njoj prepoznaje gotička Gospa na prijestolju, drvena ikona poznata pod imenom Madona di Montenero nad Livornom. Njoj su hodočastili u 18. i 19. stoljeću dalmatinski pomorci s jedrenjaka koji doživljavahu oluje u Tirenskom i Ligurskom moru pa donasahu u zavičaj njene slike, tempere na staklu i obojene bakroreze²¹ u zavičaj. Stoga se te slike sačuvala na Orebićima i susjednim Kučištima, mjestima starih pomoraca. Jednu, kojoj ovdje objavljujem samo sačuvanu glavu, donio je tu pomorski kapetan Liborij Jakovljević, pa kad se ta razbila, njegova je kćerka Kata, udata Buntjelić, izrezala i sačuvala Gospinu glavu. Okružena je gotičkom pozlaćenom krunom ukrašenom crvenim poludraguljima, a ogrnuta je plavim plaštem. Okružuje je svetokrug u kojem je gotičkom majuskulom ispisano Marijino ime. Sačuvana je i Kristova ruka koja dodiruje majčin vrat. Crna kosa, oči Marijine i crte koje obrubljuju veo, svetokrug i kruna usklađene su s rumenilom lica. Slikar je uspio prenijeti u 19. stoljeću na staklo draž svježeg gotičkog kolorita, jednako kao i nepoznati slikari italo-kreetski, sklad triju spomenutih ikona.

²¹ Na nekima na Orebićima je natpis:

VERA IMMAGINE DI
MARIA SS.MA DI MONTENERO
Avvocata, e Protettrice della città e porto di Livorno.
All'Ilmo Sig. Ferdinando dei Marchesi Riccardi
Nobile Patrizio Fiorentino e. Cav. re dell Ordine Gerosolimitano
Na dnu slike su imena slikara:
Stefano Tofanelli delinea, Pietro Ronato Veneto incise in Roma.
Na nekima su zapisani i stihovi koji slave Gospu Crnog brda
Ave Mater Nigri Montis
Gratiarum vena fortis

Gospa je prikazana u gotičkom slogu na prijestolju, s malim Kristom na krilu kojemu je doletjela ptica. Izvornu sliku je preslikao u davnini pizanski slikar Jacopo di Michele detto Gera. Enciklopedia italiana, sv. XXI, str. 337; XXIII, str. 749, Rim 1934. Treba upozoriti da su likovne veze između Livorna i Dalmacije vrlo rijetke, ali ih orebički pomorci ipak uspostavljahu jer zalažahu svojim jedrenjacima u tu luku. Neki se u njoj školovahu, a i bijahu se nastanili, pa odatle nabavljahu i umjetnine. Slike Enrika Pollastrinija livorneškog slikara iz prve polovice 19. st. sretaju se na Orebićima. C. Fisković, Candelara, Dorfmeister i Pollastrini restaurirani na Orebićima, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 1, Zagreb 1975, str. 160.

Klasiistički portret kapetana Stjepana Bielića iz prve polovine 19. stoljeća rad nepoznatog slikara naslikan je u Livornu.

Orebički kapetani i brodovlasnici Mimbelli bijahu nastanjeni u Livornu. C. Fisković, Čitaonice na Pelješcu u XIX i početkom XX stoljeća, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 10, Split 1980, str. 205, 206. Pelješki pomorski kapetani Pavao Tomašević, Jožo I. Sunj i brat mu Matij učili su pomorski zanat u Livornu u prvoj polovici 19. stoljeća. C. Fisković, O školovanju orebičkih pomoraca, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 8, Split 1974, str. 307, 308. Tome treba dodati i bilješku Joža Sunja: Il mio fratello mi deve dare sterline cinquanta quando andiede alla scuola nel 1848. a Livorno. Mie rivelazioni e che desidero abbiano via giudiziaria. Orebich 31, Marzo 1878, Giuseppe Sugni. Arhivska zbirka J. Sunj na Orebićima.

Kopija Gospe Crnog brda nad Livornom, Orebići

Premda nemaju osobitu umjetničku vrijednost, ipak su sva ta i ostala stakla dragocjeni radovi koji su se rijetko sačuvali, a i danomice propadaju zbog lomnosti stakla i tempere koja se postepeno ljušti.

Stoga sam ovim sitnim prilogom htio upozoriti na ove rijetke, jedva poznate radove bezimernih slikara koji se priključuje našoj kulturnoj baštini. Njih bi trebalo upravo zbog njihove trošnosti bolje čuvati i o njihovom postanku i mjestu izradbe nešto više saznati pomnijim pregledom ukupne spomeničke građe ne samo u Dalmaciji već i okolnim krajevima. Očito i one u svoje vrijeme, kao i obredni predmeti mahom kućne upotrebe doprinješe umjetničkom oplemenjivanju neposrednih životnih prostora u prošlosti. Treba ih, dakle, procjenjivati u tom smislu, ne zanemarujući ni složenija pitanja o ikonografskim rješenjima te ona o stilskom porijeklu, vremenu i mjestu nastajanja. Međutim, dok se sve to točno ne odgonetne, dovoljno je saznanje o njihovom postojanju kao doprinos raznorodnosti i bogatstva naše ugrožene baštine, a i kao prilog svestranijem proučavanju kretske mletačkih ikona, pri čemu strani stručnjaci ne uvažavaju ikone kojima obiluje naše primorje, iako ih treba približiti tom krugu obzirom na usmjerenost Dalmacije k Sredozemlju, a ne onim unutrašnjim jugoslavenskim pokrajinama i zemljama srednje, sjeverne i istočne Evrope gdje je slikarstvo ikona i slika na staklu razvijeno u 18. i 19. stoljeću.²²

²² Narodno likovno izražavanje u Srbiji. Galerija SANU, Beograd 1970; M. Kus-Nikolajev, Migracioni putevi seljačkih slika na staklu, Narodna starina 33, Zagreb 1937. str. 77.

Zahvaljujem Zoraidi Staničić konzervatoru Regionalnog zavoda za zaštitu i Milanu Ivaniševiću ravnatelju Galerije u Splitu, fotografima Živku Bačiću i Zvonimiru Buljeviću koji mi pri sastavljanju ovog priloga bijahu pri ruci.

CINQ ICÔNES SUR VERRE PROVENANT DE DALMATIE

Cvito Fisković

L'auteur de cet article publie cinq icônes — jusqu'à présent inconnues — peintes sur verre à la détrempe (tempera) et qui se trouvent en Dalmatie. Il considère que trois de ces icônes sont un travail de l'école créto-vénitienne du XVIIIes. Il publie également une copie de l'icône connue de Nikopea provenant de la basilique st. Marc de Venise et une copie de la Madonna del Monte nero de Livourne du XIXes.

De telles icônes sur verre se sont très rarement conservées en Dalmatie et l'auteur tenait à noter leur présence car elles n'étaient pas mentionnées dans l'histoire de l'art de Dalmatie. Elles prirent naissance sous l'influence de l'extension de la peinture sur verre sur lequel se peignaient de petites représentations de thèmes profanes, religieux et mythologiques, que l'auteur a rencontrées en Dalmatie et dont la plupart furent importées de Venise aux XVIIIe et XIXes. L'auteur les énumère ici mais elles ne sont pas encore enregistrées ni publiées, se trouvant pour la plus grande partie dans des collections privées; on en découvrira encore d'autres, de même que des icônes sur verre. Le présent article est destiné à stimuler leur publication et leur étude car leur détrempe (tempera) s'écaille de jour en jour et le verre finit par se briser.